

MEKÂN DİZİMİ YÖNTEMİNİN ÜÇÜNCÜ MEKÂN TESPİTİNDE KULLANIMI ÜZERİNE BİR ÖNERME

Ayşe Gülçin URAL^a , Esin SARIMAN ÖZEN^a

^aFenerbahçe Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, TÜRKİYE

^bMimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, TÜRKİYE

* Sorumlu Yazar: gulcin.ural@fbu.edu.tr

(Geliş/Received: 31.03.2025; Düzeltme/Revised: 13.05.2025; Kabul/Accepted: 03.06.2025)

ÖZ

Yüzyıllardır tartışılmakta olan ve yeni anlamların üretilmeye devam ettiği mekân kavramı hakkında, kartezyen yönüyle, duyumsal yönüyle ve hala keşfedilmekte olan yeni anlamlarıyla literatürde yeni pencereler açılmaya devam etmektedir. Geometrik olarak ölçülebilen mekânın ve duyumsal mekânın tespit edilebilir yönleri daha anlaşılır bir noktada dururken, her iki yönden de tam olarak açıklanamayan ve yeni bir tanıma ihtiyaç duyulan üçüncü mekân türü tasarımcıların, filozofların ve araştırmacıların çalışma konusu haline gelmiştir. Bu tespitlerin somut mekâna yansımaları ise çoğunlukla nitel yöntemler ile sağlanmaktadır. Ancak nitel yöntemlerin sağladığı yadsınamaz katkıya rağmen zaman zaman nicel bir metod ile desteklenme ihtiyacı duyulmaktadır. Bu araştırma sorusundan yola çıkarak çalışmanın amacı, üçüncü mekân kavramının tespitine yardımcı olabilecek nicel bir yöntem önerisi sunmak ve mekân kavramının soyut yönlerini somut yöntemler ile birleştirme olasılığını değerlendirmektir. Birincil yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden genel tarama modeli kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Ardından nicel yöntemlerden mekân dizimi yöntemi kullanılarak, çalışmanın amacına uygun bir yol izlenmiştir. Mekân dizimi programlarından biri olan DepthmapX yazılımından faydalanarak Kadıköy Bölgesi'nde bulunan altı yapının harita ölçümleri yapılmış, nitel yöntemler ile yapılan tespitlerin nicel bir yöntemle tutarlılığı ölçülmüştür. Üçüncü mekân kavramının hermönetik değerlendirilmesine ek olarak; nicel bir yöntemle desteklenmesine yardımcı olacak bir öneri sunmak açısından; bu araştırmanın gerekli olduğu düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Depthmapx, Edward Soja, Kadıköy, Mekân Dizimi, Üçüncü Mekân.

A SUGGESTION ON THE USE OF THE SPACE SYNTAX METHOD IN THIRD PLACE DETECTION

ABSTRACT

New windows continue to be opened in the literature about the concept of space, which has been discussed for centuries and where new meanings continue to be produced, with its cartesian aspect, sensuous aspect and new meanings that are still being discovered. While the detectable aspects of geometrically measurable space and sensory space stand at a more understandable point, the third type of space, which cannot be fully explained from both sides and needs a new definition, has become the subject of study of designers, philosophers and researchers. The reflection of these determinations on concrete space is mostly provided by qualitative methods. However, despite the undeniable contribution of qualitative methods, there is a need to support it with a quantitative method from time to time. Based on this research question, the aim of the study is to propose a quantitative method that can help determine the concept of third space and to evaluate the possibility of combining the abstract aspects of the concept of space with concrete methods. As the primary method, a literature review was conducted using the general survey model, which is one of the qualitative research methods. Then, by using the spatial

constellation method, which is one of the quantitative methods, a path suitable for the purpose of the study was followed. By using DepthmapX software, which is one of the spatial constellation programs, map measurements of six buildings in the Kadıköy Region were made, and the consistency of the determinations made with qualitative methods was measured by a quantitative method. In addition to the hermeneutic evaluation of the concept of third space; in terms of providing a proposal to help support it with a quantitative method; This research was considered necessary.

Keywords: Depthmapx, Edward Soja, Kadıköy, Space Syntax, Third Space.

1. GİRİŞ

Michel Foucault ve Henry Lefebvre'nin mekân hakkındaki çalışmalarından esinlenen Edward Soja'nın 'üçüncü mekân' kavramı; mekân ve zamanın ayrılmaz birlikteliğini sunan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Soja 'Thirdplace (Üçüncü Mekân)' isimli yapıtında çalışmanın doğma sürecini şöyle aktarmıştır: "Burada açıklamaya çalışmayacağım nedenlerden dolayı, mekân hakkındaki bu yeni düşünme biçimi en açık biçimde Paris'te, özellikle Lefebvre ve meslektaşlarının yazılarında, ama aynı zamanda daha az görünür olsa da Michel Foucault'nun çalışmalarında formüle edildi" (Soja, 1996, s.11).

Kavramsal mekânın önemli başlıklarından biri olan heterotopyalar ve üçüncü mekânlar kartezyen mekân, duyumsal mekân ve toplumsal mekân olarak açıklanamayan, bunlardan herhangi birine sığmayan mekânları tespit etmek ve bu tip mekânlar üzerinden yeni bir düşünce geliştirmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Zamanı ve zamansal değişkenleri içinde saklayan bu mekân tipinin özneye yansımada ortaya çıkan belirsizlik, düşünürleri farklı bir mekân tipi arayışına sokmuştur. Tek bir anlama ve tek bir amaca sahip olmayan bu mekânlar, kendilerine yüklenen işlevleri reddetmemekte ancak işlevinden daha fazlasını taşımakta ve yansıtmaktadır. Tekil bir etkisi olmamasından ötürü bu mekânları heterojen mekânlar olarak tanımlayabiliriz.

Anlamlandırması zor olan heterojen mekân tiplerinin teorik aktarımı dahi anlatıcıyı zorlamakta iken, bu mekânların tespiti ve tespitlerin kanıtlanması araştırmacı tarafından daha zorlayıcı bir hale gelmektedir. Genellikle nitel yöntemler ile toplanan bulgulardan destek alarak ve bu bulguları hermönetik yöntemle değerlendirerek sonuçlara ulaşılmaktadır. Fakat kimi zaman nitel yöntemler ile edinilen bulgular

yeterli kalmamakta gerek aktaran özne gerek aktarılan özne açısından nicel bir yönetime ihtiyaç duyulmaktadır. Bu problematikten yola çıkarak çalışmanın amacı; üçüncü mekân olarak adlandırdığımız ve henüz karmaşık bir yerde duran mekân tiplerinin tespitinde nicel yöntemlerden destek alacak bir yol önermektir. Ancak çalışmanın amacının nitel yöntemlerden tamamen uzaklaşmayı amaçlamak olduğu düşünülmemelidir ki bu ihtimal mevcut durumda zaten mümkün görünmemektedir.

'İç mekân tasarımı Foucault yöntemlerini kullanarak heterotopya arayışında yeniden işlevlendirilen yapılar: Kadıköy bölgesi örneği' isimli doktora tezinden türetilen bu araştırma; heterotopyaların tespiti konusunda çeşitli yöntemler denenmesinin ve sonuca ulaşılmasının ardından doğmuştur (Ural, 2022). Tezde toplanan bulgular üç ayrı yöntem ile toplanmıştır. Bu yöntemlerden biri; nicel bir yöntem olan 'mekân dizimi' olmuştur. Bu yöntem tezin temelini oluşturmaya da büyük fayda sağladığı görülmüş ve heterotopyaların tespitinde destekleyici bulgular edinilmesini sağlamıştır. Üçüncü mekânlar fikrinin doğmasının esin kaynaklarından birinin heterotopyalar olması ise üçüncü mekânlar kavramını daha gelişkin bir hale getirmektedir. Tüm bu nedenlerle üçüncü mekânların tespitini destekleyecek nicel bir yöntem olarak mekân dizimi yönteminin kullanılabileceği hipotezi doğmuştur.

Araştırma iki yöntem ile ilerletilmiş olup bu yöntemlerden biri nicel bir yöntem olan mekân dizimi yöntemidir. İkinci yöntem ise nitel yöntemlerden biri olan genel tarama modelidir. Tez çalışmasında Kadıköy bölgesinde bulunan altı yapı incelenmiş ve gerekli bulgular toplanmıştır. Bulgular tez çalışmasından derlenecek ve örneklem olarak gösterilecektir. Ardından toplanan bulgulardan makalenin amacı doğrultusunda faydalanılacaktır.

Mekân dizimi yöntemi Kadıköy’ün semantik değerlerine ulaşabilmek için kullanılmıştır. Mekân dizimi yönteminin farklı ölçeklerde kullanılabilir olmasından faydalanılmış ve gerek sentaktik gerek semantik bir sonuç edinmek mümkün olmuştur. Mekân dizimi yönteminde DepthmapX yazılımından faydalanılmış; yapıların birbirleriyle ilişkileri, geometrik etkileri, insanları yönlendirme ve toplama etkileri analiz edilmiştir. Analiz edilen örneklem binalar hakkında toplanan veriler hermenötik yöntem ile değerlendirilmiştir. Michel Foucault’un da tercih ettiği bir yöntem olarak hermenötik değerlendirme nicel ölçülebilirliği zor olan kavramsal mekânlar için başvurulması gerekli olan bir yol olarak görülmektedir. Bu araştırma destekleyici bir yöntem olarak mekân dizimi yöntemini önerse de bu tip heterojen mekânları yalnızca nicel olarak ölçümlemek henüz mümkün değildir. Bu sebeplerle tamamen pozitivist bir yöntem belirlemek doğru bulunmamıştır. “Pozitivizm, aydınlanmanın salt akılcı ve ilerlemeci yönünü evrensellik temelinde bilimsel alanda savunan görüştür. Buna göre saf ve gerçek bilgi, metafizik öğelerden arınmış, rasyonel ve ampirik yolla elde edilen bilgidir” (Fıncioğulları, 2016, s. 38).

Doktora tez çalışmasında örneklem olarak belirlenen altı yapı şunlardır; Haldun Taner Sahnesi-İstanbul Üniversitesi Konservatuvar Binası, Yeldeğirmeni Sanat Merkezi, Moda Ayazma, Barış Manço Müzesi ve Nazım Hikmet Kültür Merkezi, Müze Gazhane. Mekân dizimi yöntemi ile seçilen örneklem altı yapının bulunduğu akslarda art zamanlı iki ayrı inceleme yapılmıştır. İnceleme yapılan birinci zaman dilimi, yapıların ilk açılma tarihlerinin ortalamasına denk geldiği için, 1913-1914 yıllarındaki Alman Mavileri haritaları üzerinden yapılmış olup, ikinci inceleme yapıların restorasyonda olmadığı bir dönem olması açısından 2017 yılındaki haritalardan yapılmıştır. “Asıl adı ‘Alman Mavileri, 1913–1914: 1. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları’ olan eserde, dönemin İstanbul’unun bütün sokak, cadde ve kamu binaları yer almaktadır” (Mimarizm, 2017, s.n.y.).

DepthmapX yazılımı kullanılarak ölçümü yapılan grafik türleri şunlar olmuştur; bütünleşme analizi, bağlantısallık analizi, tercih edilebilirlik analizi. DepthmapX yazılımı ile

bütünleşme (integration) analizi, yerel bütünleşme analizi ya da global bütünleşme analizi olarak yapılabilmektedir. Global bütünleşme, bir aksın sistemdeki tüm diğer akslara göre derinliğini belirleyen bir analizdir. Aksın derinliği ne kadar azsa o kadar entegredir. Yerel bütünleşme aksın kesiştiği belli bir dönüş sayısı (Avrupa şehirlerinde genelde üç dönüş kullanılır) ile ulaşılan akslara göre derinliğini belirleyen bir analizdir (Toprak, 2018).

Tez çalışmasındaki altı yapı için de global bütünleşme değeri ölçülmüş ve bulundukları aksların güçlü akslarla ve diğer zayıf akslarla bütünleşme değerlerine sayısal olarak ulaşılmıştır. Bu bilgi, yapının bulunduğu lokasyonun yerel yönetimler için prestij sebebi olup olmadığına cevap vermektedir. Maddi ya da manevi olarak yönetimlere fayda sağlayan yapılar, kendine yüklenen anlamlar dolayısıyla gerek mekânsal gerek tarihsel olarak arada kalmış ve dolayısıyla heterojen kalmış yapılar olma ihtimali taşımaktadırlar. Örneklem yapıların üçüncü mekânlar olarak değerlendirilmesine sebep olan demografik değişkenler, kentsel büyüme, nüfus artışı, araç kullanımı ve teknolojik değişimler; aksların kullanım sıklığı, kentin büyüme yönü, değerli/değersiz, güvenli/güvensiz olması gibi faktörleri etkilemektedir. Bu değişkenlerin birlikteliği ve orantısı ise nicel bir yöntem olarak mekân diziminden faydalanılmasını sağlamıştır.

Bu araştırma iki bölüm üzerinden kurgulanmış olup, birinci bölümde Edward Soja’nın üçüncü mekân kavramı açıklanmıştır. İkinci bölümde mekân dizimi yönteminden edinilen bulgular ve üçüncü mekân ile ilişkisi aktarılmıştır. Sonuç bölümünde ise hipotezin doğruluğu tartışılmış ve üçüncü mekânların tespiti ile ilgili bir öneri sunulmaya çalışılmıştır.

1.1. Edward Soja’nın Üçüncü Mekân Kavramı

Edward William Soja, sosyo-mekânsal diyalektik ve mekânsal adalet üzerine çalışan bir şehir planlamacı, coğrafyacı ve şehir teorisyenidir. 1996 yılında üçüncü mekân kavramını aktardığı çalışmasında görüldüğü gibi Lefebvre ve Foucault’dan faydalanmıştır.

“Halen çoğu Foucaultcu akademisyen tarafından görmezden gelinen ‘Diğer Mekânlara Dair’, Foucault’nun heterotopoloji adını verdiği ve burada ‘Üçüncü Mekân’ olarak tanımlanan şeye benzer şekillerde tanımladığı mekâna ve uzamsal düşünceye yeni bir yaklaşım anlayışının kaba ve düzensiz bir resmini sunar” (Soja, 1996). Soja’nın çeşitli araştırmalarında coğrafi olarak Foucault’nun öteki mekânlarını yani heterotopyaları araştırdığı görülmektedir. Örneğin, Los Angeles’da bulunan şehir kaleleri Citadel LA’yi ve Fransız Devrimi’nin ikinci yüz yılını kutlamak amacıyla düzenlenen bir sergiyi analiz eden Soja, mekânları Foucault’nun heterotopoloji terimi ile yorumlamaktadır. Johnson ise, üçüncü mekân ile yeni bir düşünme biçiminin yaratıldığını; Lefebvre’in Mekânın Üretimi (The Production of Space) isimli kitabının Foucault’nun heterotopya tanımlarıyla örtüşmesini aktarmaktadır (Johnson, 2013, s. 792). Üçüncü mekânı anlamak için öncelikle heterotopyalardaki boşluğa bakmak gerekebilir. Foucault’nun heterotopyaları açıkladığı fakat kısa bir yayın olarak kalan ‘Öteki Mekânlara Dair’ isimli çalışma 1984 yılında yayınlanmıştır. Heterotopya tanımını içeren ve bunu altı madde ile tanımlayan Foucault’nun çalışması yorumlamaya açık bir yerde kalmış ve çoğunlukla kent üzerinden anlamlandırılmıştır. Fakat tüm mekânları kapsadığı belirtilen heterotopik mekânların derinlemesine incelemesi ve örneklemesi farklı araştırmacılar tarafından irdelenmeye devam edilmiştir. Öteki mekânlara dair isimli çalışmanın öncesinde yine Foucault tarafından kaleme alınan Kelimeler ve Şeyler (2001) kitabının ön sözünde felsefi olarak ilk kez heterotopyalardan bahsedildiği görülmektedir. “Bu türdeş olmayan yerler (heterotopyalar), çünkü dili gizlice tahrip etmekte, çünkü ortak adları parçalamakta veya onları birbirine dolamakta, çünkü ‘sentaks’ı önceden tahrip etmektedirler ve bu tahribatları cümleleri inşa edenlikle sınırlı kalmamaktadır kelimeleri ve şeyleri ‘bir arada tutan’ (birbirlerinin yanında ve karşısında), daha az aşikâr olan” (Foucault, 2001, s. 15). Foucault, Öteki Mekânlara Dair (1984) isimli yayınında 20.yy’da zaman değil mekân kavramının ön planda olduğunu ve mekânların kendisi kadar,

mekânların birbirleriyle ilişkisinin de irdelenmesi gerektiğini aktarmıştır.

Değişen ideolojiler ve modernleşen toplumlarla birlikte kutsiyetlerinden arındırılan mekânın geçmişinden ve kendine yüklenen eski anlamlardan tam olarak arınmadığı görülmektedir. Buna benzer durumlarda ortaya çıkan zıtlıklar ve eski/yeni enerjisinin çakışması kullanıcı konumda olan özneye yansımakta ve planlanamayan ikili bir etki yaratmaktadır. Artık çağdaş mekân özne karşısına toplumsal bellek ve demografik veriler seti olarak çıkmaktadır. Öznenin hissettiği bu ikili durum ise kimi zaman geleneksel zamandan kopuş olarak kendini göstermektedir. Örneğin Hasanpaşa Gazhane yapısı keskin bir işlev farklılığı ve fakat eski mimari sembollerini ve imgelerini koruması ile kullanıcıda bu etkiyi yaratmaktadır. “Gazometre, baca vb. simgeler nedeniyle ayna görevi gören yapı, Foucault’nun deyimiyle, kullanıcıların geleneksel zamanda bulundukları mekândan geçmişin diğer mekânlarına geçişi sağlıyor” (Ural ve Sarıman Özen, 2022, s. 453). Heterojen olma özelliği ile özne üzerinde, geleneksel zamanın müzesinde mi yoksa geçmiş zamanın endüstri yapısında mı olduğuna dair sorgu yaratan bu tip mekânlar beşeri öğelerin deposu, zamanın deveranı olarak varlığını korumaktadır. Soja da ‘üçüncü mekân’da benzer bir melezlikten bahsetmektedir. Mekânsal bir farkındalık oluşturarak, mekânı anlamının ve gerekliyse değiştirmenin bir yolu olarak bu kavramdan faydalanmaktadır (Kaya, 2013, s. 42). Borch’un (2011) gözlemlerine göre temel olarak iki alanda incelenen mekân; ya fiziki açıdan ya da fiziki koşulların hayali temsilleri açısından değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ‘üçüncü mekân’ hem yalnızca bu iki temel bakış açısıyla yorum yapmaya eleştiri getirmekte hem de tarihsel ve toplumsal olanı ayrıcalıklı kılmaya mani olan bir bakış açısı sunmaktadır (Borch, 2011, s. 114).

Teknolojik değişimler, sosyo-ekonomik farklılıklar, ideolojik yansımalar, göçler ve nüfus artışları sebepleriyle değişen anlamlar mekâna yansımakta, alışıl gelmişin dışında mekân yorumları doğurmaktadır. Bu yorumlamalar gerek kent ölçeğinde gerek iç mekân ölçeğinde etki yaratabilmekte, zıtlıkları

aşan, zıtlıklarla tanımlayamayan üçüncü mekânları oluşturmaktadır. Bu mekânlar Soja'nın bakış açısıyla kutuplara ayrılamayan, melez mekânlardır. Bu mekânları keşfetmek ve tespit edebilmek için esnek bir düşünce biçimine ve doğru bir planlamaya ihtiyaç vardır. "Üçüncü mekânı keşfetmek; motive edici bir plan, esnek ve stratejik bir düşünme biçimi, açık hedefi ve her bir bireysel yolculuğu yolunda tutmaya yardımcı olurken aynı zamanda diğer mekânlara, zamanlara, sosyal durumlara yapılacak yan gezilere de izin verecek yolları gerektirir" (Soja, 1996, s. 22). Burada sosyal durumlara yapılan vurgunun temel sebebi Soja'nın esinlendiği Lefebvre ve Foucault'dan yola çıkarak üçüncü mekân kavramının çeşitli toplumsal konularla ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Soja 1996 yılında hazırlamış olduğu, birinci, ikinci mekânların alternatifleri olan 'üçüncü mekân' isimli yayında, bu tip mekânların ortaya çıkışını birkaç konu üzerinden temellendirmektedir. Kolonyalizm, feminizm, marksizim gibi olgularla birlikte sosyo-ekonomik konuların ve toplumsal etkilerin yadsınmaz yansıması aktarılmaktadır. Lefebvre'in toplumsal mekân ayrımları ve Foucault'nun biyoiktidar çalışmalarının etkileri bağlamında yeni bir eleştiri mekânı doğmuştur.

Tarihsel süreçle eş güdümlü giden mekân kavramlarına ve felsefesine uyumlu olarak, bilimsel tespitler ışığında hem sosyolojik hem de mimari olarak doğru tespitlerin yapılmasının sağlanmasını ve bu çerçevede yeni yöntemler geliştirmek önemli bir noktada durmaktadır. Tüm ölçekteki mekânlar toplumsal bellek ve kültürel miras katkılarından kaynaklı toplumun pek çok şifresini taşımaktadır. Kimi zaman ideolojik kararlar ile çeşitli biçimlere bürünen yapılar kimi zaman doğrudan demografik değişimlerin neticesinde anlam değiştirmektedir. Bu gibi mekânların kimi durumlarda fırsat mekânlarına dönüştüğü ve kamu yararına kullanılabilirdiği görülmektedir. Çünkü insan dünyası, kendi yarattığı kültürün karmaşıklığını ve renkliliğini, en önemlisi de rasyonel alanın dışında kalan duygusal ve irrasyonel düşünce ve eylem türlerini içermektedir (Fırincioğulları, 2016).

"Rasyonel alanın dışında kalan insan dünyası, kendine ait tecrübelerden, anlık hislerden ve

duygu durumlarının değişkenliğinden dolayı ne tamamen doğa bilimleri ile değerlendirilebilir ne de mutlak bir evrensellik ile açıklanabilir. Kùltürler, toplumsal bellek, yaşanan coğrafya, demografik özellikler, psikoloji ve daha pek çok sebep insan bilimini açıklamak için çok önemli faktörlerdir" (Ural, 2022). Mekân ise bu faktörlerin açıklanmasında somut bir kanıt olarak varlığını korumaktadır. Üçüncü mekân olarak adlandırılan mekânsal yaklaşım da tüm bu faktörlere ayna tutabilecek niteliktedir. Bu sebeple birinci mekân ve ikinci mekândan daha aşkın bir yerde konumlanmaktadır.

Bu çalışmada; tez çalışmasında örneklem olarak seçilen ve Kadıköy'de bulunan altı yapının heterotopya olarak yorumlanabileceği kanıtlanmış, benzer bir bakış açısıyla üçüncü mekânlara da örnek gösterilebileceği düşünülmüştür. Kimi bir süre atıl kalan, kimi ise hala tartışma konusu olan bu yapılar Kadıköy'de önemli nirengi noktalarıdır. Kadıköy'ün çok kimlikli yapısını ve semantik değerlerini doğru tarifleyen yapılar oldukları için tercih edilmişlerdir. Geçmişte mevcut ihtiyaçları karşılayan ancak değişen dünya ile birlikte yeni roller biçilen bu yapılar, taşıdıkları mimari semboller ile var oldukları tarihi sürece ayna tutmaktadırlar. Mekânı doğru anlamlandırmak ve kurgulamak açısından önemli bir değer olan Haldun Taner Sahnesi-İstanbul Üniversitesi Konservatuvar Binası, Yeldeğirmeni Sanat Merkezi, Moda Ayazma, Barış Manço Müzesi ve Nazım Hikmet Kültür Merkezi, Müze Gazhane yapıları gibi daha pek çok yapı üçüncü mekân olarak yorumlanabilir. Bunun neticesinde ise kullanıcılarına doğru tarihsel sürecin şifrelerini verirler. Gerek tez çalışmasında gerek bu makale çalışmasında bahsedilen yapıların tespit edilmesinin önemi vurgulanmak ve bu yapıların yarattığı etki kanıtlanmak istenmiştir. Tabii ki insan tarafından bilinçli ya da bilinçsiz üretilen her şey gibi kavramsal mekâna dair yorumlamalar da öncelikle doğru anlama ve doğru bir tespit yöntemi gerektirmektedir. Dolayısıyla edinilen bulgular hermönetik yöntem ile değerlendirilmiştir.

Araştırmada nitel yöntemlerden genel tarama modeli ile literatür taramasının, belgesel tarama yöntemi ile tarihi ve mekânsal bilgi toplamalarının gerekliliği ardından nicel bir

yöntem ihtiyacı doğmuştur. Bunun için mekân dizimi yöntemi seçilmiş ve haritalama sayesinde çeşitli sayısal verilere ulaşılmıştır. Belirlenen mekânlar art zamanlı olarak incelenerek, mekânsal ve sosyal ilişkilere dair bilgiye mekân dizimi yöntemi ile ulaşmak amaçlanmıştır. Bu sayede yapıların bulunduğu aksların hem geçmişte hem de yakın tarihteki semantik değerleri hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Mekân dizimi yöntemi sayesinde yapıların çevresi ile ilişkisi incelenmiş, hipotezin sağlaması yapılmıştır. Demografik yapıyla ve yönetim stratejileriyle ortaya çıkan mekânsal tercihlere dair veriler edinilmiş, bu metodolojik sırayla, örneklem olan yapıların üçüncü mekân değeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.2. Mekân Dizimi Yöntemi ile Üçüncü Mekân Tespiti

1960'lı yıllar itibarıyla eleştirilerin oluşmaya başladığı modern kentleşme hem mimari yaklaşımlar hem de şehir planlaması olarak çeşitli sorgulamaları beraberinde getirmiştir. Buradan doğan ihtiyaçla insan hareketi ve düşüncesi ile bağlantı kurabilecek yöntemler üretilmeye başlanmış ve 1970'li yıllarda Bill Hillier, Jullienne Hanson ve araştırma grupları tarafından mekân dizimi (space syntax) analiz yöntemi geliştirilmiştir. 1984 yılında yayına dönüştürülen 'Mekânın Sosyal Mantığı (Social Logic of Space)' sosyal ağların kentsel ölçekle ve yapı ölçeğiyle ilişkisini irdelemek üzerinden temellendirilmiştir. Mekân dizimi yöntemi için kullanılan birkaç yazılım mevcuttur. Belirlenen bölge akslarının incelenmesine dayalı olan bu yöntem, edinilen veriler sayesinde mekânın sosyal mantığını yorumlamayı sağlayan grafikler ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu yöntemi kullanmak iki ayaklı bir bilgi birikimi gerektirir. Öncelikle yazılımın kullanılabilmesi ve doğru dönüştürülmesi gereklidir. Doğru grafiklere ulaşılmasını sağlayacak bu ilk adımın ardından ise edinilen grafikleri ve verileri, sosyal ağlar ve ilişki biçimleri bağlamında doğru yorumlayabilmek gerekmektedir. Kitabın genel eleştirisi, mekânların yalnızca formlar açısından irdelenmesi ve patolojik olarak değerlendirilmesinin yetersiz kaldığı yönünde olmuştur. Sadece mimari bilgilere dayalı yorumlamalar yapılması, mekânın sosyal boyutunu atlamak ve ilişki bağlarına dair

verdiği mesajları okumamak olarak görülmektedir. Öneri olarak; insan hareketini ve insan tercihlerini esas alarak yalnızca somut verilere odaklanmadan, hareketten doğan deneyimleri anlamaya çalışmak getirilmiştir. Hillier ve Hanson (1984) amaçlarını şöyle aktarmışlardır: "İlk amacımız, mekândaki düzenin toplumsal yaşamda nasıl ortaya çıktığını göstermek ve bu nedenle toplumun, tanımlanması ve analiz edilmesi gereken mekân kalıplarına hâlihazırda nüfuz ettiği yolları saptamaktır. Ancak bu anlaşıldığında kullanım kalıplarıyla teorik bir bağlantı kurmak mümkündür".

Hillier & Hanson (1984), mekân dizimi yöntemini geliştirirken üç önemli madde belirlemişlerdir. Birinci madde; mekânı farklı yönlendiricilerin etkisi altında değil tekil olarak değerlendirmek gerekliliğidir. İkincisi; morfolojik olarak farklı özellikler gösteren tüm mekân tiplerinin hesaplanması gerektiğidir. Açık-kapalı, düzenli-dağınık, hiyerarşik-hiyerarşik olmayan tüm mekân tipleri değerlendirilebilmelidir. Üçüncüsü; değerlendirilen mekânın, geri kalan tüm mekânlarla ne şekilde uyum sağladığının dikkate alınması gerektirir. Bu üç kural bir değişken olarak görülen sosyal ilişkiler bütünü, bir sabit olarak görülmesi önerilen yapı ve yerleşimlerin ölçümüyle tanımlamayı hedeflemektedir. Yapı ya da yerleşimi bir sabit olarak değerlendirirsek, bu sabitte yaşanan morfolojik değişimlerin var olduğu süreç boyunca nasıl değişkenler yarattığına ulaşmak mümkündür. Aynı şekilde dünyanın farklı yerlerinde benzer sentaktik değerlere sahip mekânların, birbirleriyle hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen benzer sosyal ağları ürettiği görülmüştür. Örneğin, bir veya daha fazla merkezi yapıyı çevreleyen, eş merkezli olarak düzenlenmiş kulübelere oluşan köyler, bugün Güney Amerika ve Afrika kadar birbirinden uzak yerlerde görülürken, Ukrayna'da MÖ 4. bin yıl kadar geriye doğru gidildiğinde de bulunabilir (Hillier ve Hanson, 1984). Böylece geliştirmiş oldukları mekân dizimi yöntemi ile sosyal içkinlikten yoksun mimari değerlendirmelere grafiksel bir öneri sunmuşlardır. Sosyal ağların ve mekânın yadsınamaz ilişkisinden doğan bu yöntem ile mekânların toplumsal olarak önemleştirilmesine ya da önemsizleştirilmesine dair yorum yapmak da mümkün olmuştur. Gerek toplumsal bir

yansımada gerek bireylerin hareketlerinde mekânın etkisini görmek mümkündür. Bu, mekânın öznelere hareketindeki belirleyiciliğinden, deneyim ve dolayısıyla algısına yaptığı etkiden kaynaklanmaktadır. Bahsedilen mekânsal bilgi; kişilerin arasındaki ilişkiler, komşuluk ilişkileri, sosyalleşmeye verdikleri önem, kültürel formlar ve hatta mahremiyet sınırlarına kadar uzanan bilgiler ortaya koymaktadır. Konu yönetim stratejileri üzerinden değerlendirilecek olduğunda ise, mekânın daima tesadüfî ya da yalnızca kullanıcı amaçlı şekillendirildiği düşüncesine ek olarak; yönetim stratejilerine göre şekillendirildiği ve bahsedilen semantik değerlere müdahale amaçlı da düzenlenebileceği sonucuna da ulaşılmaktadır. Foucault 19. yy.'da mekâna bakış açısını 'Öteki Mekânlara Dair' isimli yayında heterotopyalara giriş yaparken şöyle açıklamıştır:

"Bu insan mahalli ve yaşama mekânı meselesi - bu soru ne kadar önemli olursa olsun- yalnızca dünyada insanlar için yeterince yer olup olmadığı sorusundan ibaret değildir; muayyen bir durumda muayyen bir hedefe ulaşmak için ne tür yakınlık ilişkilerine başvurmak gerektiğini, beşeri öğelerin depolanması, deveranı, işaretlenmesi ve tasnifinde nasıl bir yolun izleneceği sorusunu ihtiva eder" (Foucault, 1984, s. 8). Benzer şekilde Soja'da üçüncü mekânların yorumlanması hakkında şunu ifade eder: "Sizi farklı düşünmeye teşvik ederken, mekân ve mekânsallık hakkındaki eski ve tanıdık düşüncelerinizi bir kenara bırakmanızı önermiyorum, daha ziyade bunları halihazırda yerleşik olan mekânsal veya coğrafi hayal gücünüzün kapsamını ve eleştirel duyarlılığını açmayı ve genişletmeyi amaçlayan yeni yollarla sorgulamanız gerektiğini öneriyorum" (Soja, 1996, s. 1).

Psikoloji, sosyoloji, mimarlık, şehir planlama vb. pek çok farklı disiplinde faydalanılmakta olan mekân dizimi yöntemi ile art zamanlı bir ölçüm yapılarak yapıların sosyal ağlara dair verecekleri mesajları elde etmek mümkün olmuştur. Bunun beraberinde yönetimlerin değişen semantik değerler ile ilgili yapılara yükledikleri anlamlarda yaşanan değişimleri de görmek mümkün olmuştur. Tüm değişkenler bağlamında ortaya çıkan arada kalmış bu mekân tipleri, yani üçüncü mekânlar geometrinin ve duyumsallığın ötesinde yer almaktadır. Vazifelerini yerine getirirken eski ve yeniyi

birleştiren, anlam kayması yaratan ve planlanan dışında bir etki sunan yapılardır. Genellikle nirengi noktası haline gelen ya da gelmeye aday olan bu yapılar varlıklarıyla pek çok bilgiyi bugüne taşımaktadırlar. Anlamı değiştirilmeye çalışılan bu mekân tiplerinin bazıları plan dışı bir etki yaratmakta ve üçüncü mekân denilen yeni bir mekân değerlendirmesine olanak tanımaktadır. Üçüncü mekânların tespitini yapmak ve bunu kanıtlamak için ise farklı metotlar geliştirilmekte, günün sonunda neredeyse hepsi hermönetik değerlendirme ile noktalanmaktadır. Üçüncü mekân arayışında genel tarama modeli ile ulaşılması gereken bilgilerin büyük kısmı demografik ve yönetim stratejilerine dair veriler olmalıdır. Çünkü bu mekân tipinin doğuşu bu bilgilerden ortaya çıkmaktadır. Belgesel tarama ile kentlerin ve yapıların morfolojik bilgilerine ulaşmak gerekmektedir. Genel ve belgesel tarama modellerinden sonra metotlar değişkenlik göstermektedir. Tez çalışmasında; örneklem yapılarının kullanıcı üzerinde beklenen etkiyi yaratıp yaratmadığını ölçme amaçlı, her yapı özelinde küçük bir kullanıcı grubu ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Bu yöntemle yapıdan beklenen etkinin kullanıcıya ulaşıp ulaşmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapıların üçüncü mekân olarak tanımlanmasını sağlayan kaynak sebeplere (demografik ve yönetim kararları) ise nicel bir yöntem olarak mekân dizimi ile ulaşılmıştır. Yönetim stratejilerinin ve demografik etkilerin kente ve yapı kullanımlarına yansiyacak olmasına dayanarak 1914-2017 olmak üzere art zamanlı ölçümler yapılmıştır.

Mekân dizimi yönteminde; mekânlar insan deneyimlerine çıkış noktası olan parçalara ayrılır. Bu parçalar haritalar ve grafikler haline getirilerek bunlar üzerinde sayısal analizler yapılmasına olanak sağlanır. Böylece insanların mekânı kavramasının senkronik olarak değil, zaman içinde deneyimlerle kazanılan asenkronik şekilde zihinde bir araya gelmesi gerçeği de göz ardı edilmemiş olur (Gündoğdu, 2014).

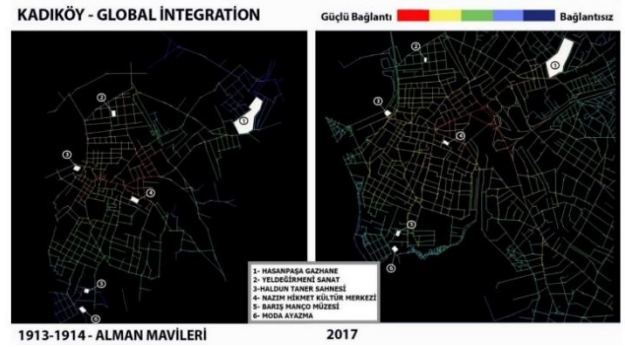
Çalışmada mekân dizimi verilerini elde etmek için kullanılan DephtMap X programı ile eş görüş analizleri, bütünleşme analizi, okunabilirlik analizi, tercih edilebilirlik analizi, derinlik analizi ve bağlantısallık analizi olmak üzere çeşitli grafiklere ve sayısal verilere ulaşabilmek mümkündür. Hillier ve Hanson'a

göre mekân dizimi teorisi ve yazılımları ile matematiksel verilere ulaşmak mümkün olsa da teorinin temel amacı bu değildir. Hiller ve Hanson’a göre: “DepthMapX, yapı çevrenin sosyal süreçlerle bağlantısını grafiğe dökmek ve araştırmacıya veri sunmak amaçlı kullanılan yazılım programıdır. Elbette bu matematiksel bir sistem değildir ve daha kesin olarak matematiksel bir sıralama değildir. Gerçek mekân biçimlerinin temel benzerliklerini ve farklılıklarını olabildiğince ekonomik bir şekilde yakalama girişimidir. Sistemin aksiyomları matematiksel aksiyomlar değil, mümkün olduğunca dikkatli bir şekilde ifade edilen temel farklılıkların bir teorisidir” (Hillier ve Hanson, 1984). Programın verdiği veriler ile aksların kırılma sayıları, toplanma alanlarının görünebilirliği ya da gizliliği, binaların sokaklara-meydanlara doğrudan açılması ya da açılmaması nicel değerlere dökülmekte ve bu sayede ölçümü yapılan alanın çeşitli sayısal bilgileri sunulmaktadır. Program sayesinde sunulan sayısal bilgiler ise teorinin amacı doğrultusunda sosyal ağlara dair açıklamalar için doğru bulguların toplanmasına imkan vermektedir. Bu sosyal ağlar; toplanma yerlerine verilen önem, yakınlık ilişkileri, mahremiyet olgusunun boyutları, güvenilirlik ya da tekinsizlik gibi çeşitli bilgileri içermektedir.

2. BULGULAR

Araştırmada bütünleşme analizi, bağlantısallık analizi, tercih edilebilirlik analizi kullanılmış olup, gerek örneklem olan altı yapının aksına gerek Kadıköy’e dair veriler toplanmak istenmiştir. Öncelikle yapıların bulunduğu mahalleler için bağlantısallık analizi ve global bütünleşme analizi yapmak gerekli görülmüştür.

Global bütünleşme, bir aksın sistemdeki tüm diğer akslara göre derinliğini belirleyen bir analizdir. Aksın derinliği ne kadar azsa o kadar entegredir. Yerel bütünleşme aksın kesiştiği belli bir dönüş sayısı (Avrupa şehirlerinde genelde üç dönüş kullanılır) ile ulaşılan akslara göre derinliğini belirleyen bir analizdir (Toprak, 2018).

Şekil 1. 1913-1914 yılları ile 2017 yılı global bütünleşme analizi (Ural, 2022).

Sistemde güçlü olan aksların kullanım değerinin arttığı bilgisine dayanarak, bu aksların kullanıcılar tarafından daha çok tercih edileceği ve yeni yatırım imkanlarına olanak tanıyacağı da düşünülebilir. Yerel yönetimlerin prestij ve kazanç amacıyla buraya yatırım yaptığını ya da yapacağını yorumlamak mümkündür. Aksların değerliliği, aks üzerinde bulunan yapıların ve meydanların da değerliliğine dair veri sunmakta dolayısıyla özellikle işlevi sona ermiş yapıların stratejik değerlendirmeye alınmasına sebep olmaktadır. Şekil 1’deki analiz incelendiğinde aks sayısında artış görülmektedir. Aks sayısının artışı ana yollara ve diğer mahallelere erişimi arttırmakta ve araştırılan mahallelerin global ile bütünleşmesinin arttığını ifade etmektedir. 1913-1914 haritasında kırmızı ile ifade edilen güçlü aksların 2017 yılında daha fazla uzadığı ve global ile bütünleşme miktarını arttırdığı görülmektedir. Hasanpaşa mahallesini E5’e bağlayan aksın ve Fahrettin Kerim Gökay caddesi ismiyle bildiğimiz aksın kuvvetlendiği ve uzadığı anlaşılmaktadır. DepthMapX ile edindiğimiz bu bilgiler, örneklem yapıların bulunduğu mahallelerin (Caferağa, Osmanağa, Rasimpaşa, Hasanpaşa) Kadıköy ilçesi içindeki farklı mahallelerle ve hatta farklı ilçelerle bütünleşmesinin güçlendiğini, ulaşım ve akışın arttığını anlatmaktadır. Bir diğer bilgi olarak; sahile ulaşan aksların sayısının artmış olduğu ve 1913-1914 haritalarında görülmeyen sahil bütünleşme akslarının, 2017 haritalarında görünür olduğu, yürüyüş yolu olarak Caferağa Mahallesiyle bütünleşme sağladığı görülmektedir.

Ardından mahallelere dair veri toplamak için 2017 bağlantısallık analizi yapılmıştır. Bağlantısallık (connectivity) analizi ile:

“Yerleşim boyunca en güçlü bağlantıların, erişilebilirliğin olduğu noktalar ortaya çıkar. Yüksek değerler güçlü bağlantıları gösterirken düşük değerler de zayıf, kopuk bağlantıları verir” (Özbek, 2007, s. 117). Yapıların bulunduğu aksların yürüme, bisiklete binme ve araçlı erişilebilirliğini ölçmek amacıyla 800 metre, 1200 metre, 2000 metrede bağlantı değerlerinin analiz yapılmıştır.

Şekil 2. 2017 yılı bağlantısallık analizi (Ural, 2022).

800 m, 1200 m ve 2000 m ölçülerinde değerlendirilen dört mahallenin bağlantısallık analizlerinde (Şekil 2), bütünleşme analizinden farklı olarak yolların birbirleri ile olan bağlantısı, herhangi bir yere bağlanmayan aks miktarı (çıkma sokaklar), büyük akslara ya da meydanlara bağlanan akslar belirleyicidir. Bölgenin bağlantısallık analizinden anlaşılmaktadır ki; güçlü akslar 800 m haritasında yani yürüme mesafesi için incelenen haritada, 1200 m ve 2000 m’ye göre daha azdır ve tarihi merkezde toplanmaktadır. 1200 m haritasında yani bisiklet mesafesinde kırmızı alan genişlemekte ve orantılı olarak sarı alan da büyümektedir. 2000 m ölçümleri incelendiğinde ise 1200 m ölçümüne göre kırmızı olan akslarda önemli derecede bir fark olmadığı ancak yine de artış olduğu tespit edilmiştir. Özellikle Kadıköy Belediye binası çevresinde 1200 m ve 2000 m ölçeğinde kırmızı ve sarı renklerin hâkim olduğu görülmektedir (Ural, 2022). Tarihi merkezde görülen kırmızı alanın 800 m haritasında belediye binasına kadar uzanmadığı incelenecek olursa; araştırılan mahalleler özelinde bisiklet veya araçla ulaşımın güçlü olduğu ancak yürüme bağlantı sekansının daha zayıf olduğu görülecektir. Global bütünleşme analizinden de görüldüğü gibi azalan yürüme mesafesi, mahalle kültürü azalan Kadıköy’ün bu dört mahallesinin globale açıldığını ve farklı mahallelerden talep gördüğünü de ifade

etmektedir. Bu stratejik yaklaşımlar ise örneklem yapıların da üzerinde bulunduğu aksları maddi manevi değerli hale getirmekte ve atıl kalmaması gereken ancak işlevi tükenmiş mekânların değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır.

Kadıköy’ün bu dört mahallesi için yapılan analizlerden sonra altı adet yapıya dair çeşitli ölçümler yapılmıştır. Ancak bu araştırmanın amacı ‘üçüncü mekânların tespitinde destekleyici nicel bir yöntem önermek’ olduğu için makalede altı yapının grafiklerine yer vermek mümkün olmamıştır. Altı yapıda da olumlu sonuçlara ulaşıldığını ve denenen yöntemlerin tutarlı neticeler verdiğini özellikle belirtmek suretiyle; makalede Moda Ayazma’yı aktarmak kararlaştırılmıştır. Aya Ekaterini Şapeli ya da bugün daha çok bilinen adıyla Moda Ayazması 1924 yılında tesadüfen Rum balıkçılar tarafından bulunmuştur (Şekil 3-4).

Şekil 3. Moda Ayazma giriş bölümü (Ural, 2022).

Şekil 4. Moda Ayazma Ekaterina ikonu (Ural, 2022).

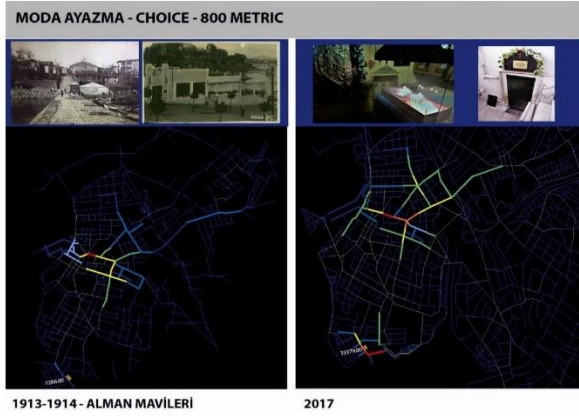
Rum-Ortodoks inancı ile kullanılan Moda Ayazma'nın üzerinde bulunan ahşap yapı 1934 yılında yıkılmış, ardından aynı yere yani Moda Ayazma'nın tam üzerine yapılan yeni yapı Mösyö Konstantinos Koço Korontos tarafından lokanta olarak işletilmeye başlanmıştır. Bugün hem işletmenin girişi hem de Moda Ayazma'nın girişi Moda caddesinden Moda sahile uzanan aksın sahile en yakın kırılımında bulunmaktadır. Moda sahilin işlekliliğine, aksın yoğun kullanımına rağmen Moda Ayazma çoğu Kadıköy'lü ve çoğu Koço restoran müşterisi tarafından bilinmemektedir. Ayazma'nın girişinin sokağa örtülü bir şekilde açılması bunun önemli bir sebebidir. Fakat kullanıcıların mahale ulaşması konusunda herhangi bir kısıt bulunmamakta, rahatlıkla ayazmaya ulaşmaları mümkün olmaktadır. 1950 yılında tadilatı yapılan ve hala restoran-meyhane işletmesinin alt katında bulunan bu dini yapıya ortak dış kapıdan geçildikten sonra kısa bir yürüyüş aksı ile ulaşılabilir. Ardından birkaç basamak inerek küçük bir kilise olan ayazmaya varılmaktadır. Aynı kapıdan restorana ürün alımı yapılmakta, çalışanlar sıklıkla buradan geçmektedir.

Aynı mahaller toplamı içinde farklı anlamlar üreten bu yapı bütünü, üst üste gelmesi imkansız mahallerin ilişkisini kullanıcıya yansıtmaktadır. Hem fiziki hem de anlamsal olarak yani Soja'nın aktarımından yola çıkarak hem birinci mekân hem ikinci mekân olarak anlamlandırması güç bir etki yaratmış, bu haliyle üçüncü mekân olmuştur. Armutçu'nun (2000) da bir kullanıcı olarak mekândan aldığı etki şu cümlelerinde görülmektedir: "Ayazma'ya eğer sabah saatlerinde giderseniz, öğle ve akşam için hazırlıklara başlamış Koço çalışanlarının soyduğu soğanları, patatesleri; ayıkladığı balıkları görerek geçeceksiniz salondan. Sizin gibilere alışmış olsalar da pek muhabbetle bakmayabilecekler yüzünüze, olsun yürümeye devam edin, az sonra ayazmadasınız. Küçük de olsa bir kilisenin hissettirebileceği her şeyi hissettirecek size. Eğer akşam saatlerinde meyhaneye giderseniz, kim bilir, belki de bir miron kokusu gelecek burnunuza; kulağınıza kilise ilahileri çalındığını sanacaksınız, güzel ve davasına inançlı bir kadın silüeti geçecek gözlerinizin önünden, Aya Ekaterini'yi anacaksınız" (Armutçu, 2000)

Armutçu'nun yazısında mekândan aldığı etkiyi tariflerken yaşadığı karmaşıklık üçüncü mekândan beklenen etkiye benzerdir. Bu mekânda homojen bir algı değil, heterojen ve karmaşık bir algı vuku bulmaktadır. Bu hipotez ile örneklem olarak tercih edilen yapılardan biri olan Moda Ayazma hakkında belgesel tarama yapılmış ardından küçük bir kullanıcı grubu ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmış ve hipotezi doğrular nitelikte bulgular toplanmıştır. Destekleyici bir yöntem olarak da mekân dizimi yöntemi kullanılarak, yine 800m, 1200m ve 2000m mesafelerinde aksın tercih edilme grafikleri çıkarılmıştır.

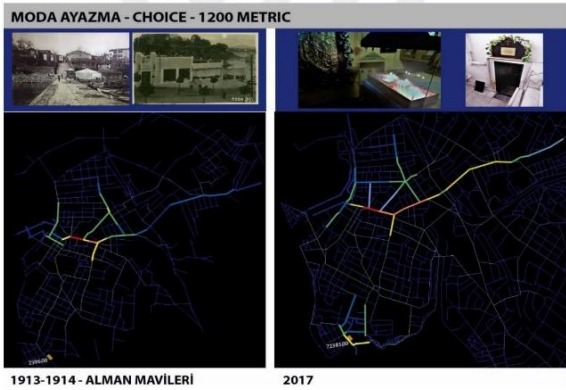
Tercih edilme analizi: "Seçim (choice) analizleri bir 'yerden geçiş' (through-movement) analizidir. Topolojik seçim (topological choice) analizlerinde iki farklı metrik yarıçap kullanılarak yerel ve global 'geçiş segmentleri' belirlenir" (Toprak, 2018, s. 112). Aksların tercih edilme sebepleri genellikle sosyalleşme ihtiyacı, aksın sağladığı güven duygusu, hızlı ulaşım sağlaması vb. sebepler olmaktadır. Az kırılıma sahip ve geniş akslar güven duygusunu tazelerken ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Meydanlara ya da toplanma alanlarına açılan akslar da yine aynı şekilde güven verirken aynı zamanda sosyalleşme ihtiyacı sebebiyle çekici hale gelmektedir. Moda Ayazma'nın üzerinde bulunduğu aks art zamanlı yapılan ölçümlerle kanıtlandığı gibi her geçen gün değer kazanmaktadır. 1913-1914 Alman Mavileri haritaları ile 2017 Kadıköy İlçe haritası üzerinden yapılan art zamanlı metrik ölçümler bu sonucu doğrulamaktadır. "Özellikle 2000'li yıllarda yapılan 'Tarihi Çarşısı Canlandırma Çalışmaları' bu lokasyonu da yoğun bir şekilde etkilemiştir. Zaten her zaman değerli bir lokasyon olan Moda mevki, giderek kafe-restoranların arttığı ve üzerindeki ilginin kaybolmadığı bir mevkidir" (Ural, 2022). Örneklem yapıların bulundukları mahallelere dair yapılan ölçümlerde görüldüğü gibi bölgeye olan talep giderek artmaktadır. Bu da maddi ve prestij değerinin artmasına sebep olmakta ve yerel yönetimlerin dikkatini çekmektedir. Değişen toplum senkronizasyonu gereği bu yapı içinde bir meyhane görünür halde mevcudiyetini korurken, daha saklı bir yerde bir kilise bulunmaktadır. Dolayısıyla farklılaşan

demografik yapı, kimlik çatışmaları ve yönetim stratejileri bu üçüncü mekânı ortaya çıkarmıştır.

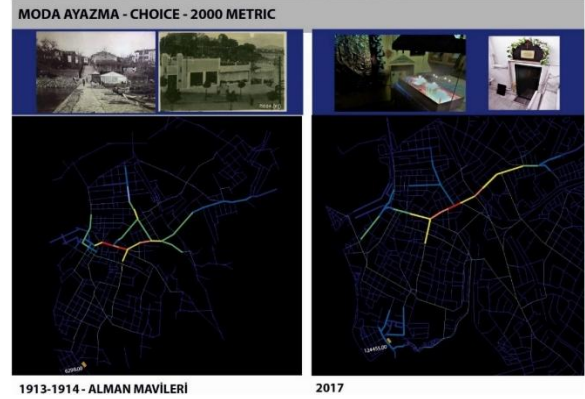
Şekil 5. Moda Ayazma için 800 m uzaklıkta yol seçim grafiği (Ural, 2022).

1913-1914 ve 2017 yılları için yürüme mesafesinde tercih edilirliliği, bisiklet kullanımı için tercih edilirliliği ve araçla kullanım için tercih edilirliliği analiz edilmiştir. Ayazma'nın giriş kapısının bulunduğu aks hem sayısal olarak hem de aks rengi olarak incelendiğinde önemli bir artış olduğu görülmektedir. 1913-1914 yıllarında görünmeyen sahil şeridi yolları (Şekil 5), bu durumun en önemli sebebidir. Moda sahilin yürüyüş ve bisiklet yolu olarak kullanımı, buraya eklenen yeni akslar ve aynı zamanda sosyalleşme alanına dönüşmesi, Moda Ayazma'nın girişinin bulunduğu, Moda Caddesi'nin son kırılımı olan bu aksı da daha değerli hale getirmiştir. 800 m'de yürüyüş yolu için yapılan ölçümlerde görülmektedir ki; 1913-1914 haritalarında aks lacivert renkte ve 1286.00 değerinde iken, 2017 haritasında 33379.00 değerinde ve turuncu renkte olup kırmızı bir aks olan sahil yoluna uzanmaktadır.

Şekil 6. Moda Ayazma için 1200 m uzaklıkta yol seçim grafiği (Ural, 2022).

Bisikletli ulaşım mesafesi olarak varsayılan 1200 m'de 1913-1914 yılı haritaları incelendiğinde (Şekil 6); Moda Ayazma'nın bulunduğu aksın yine lacivert renkte olduğu ve aks değerinin 2396.00 olduğu görülmektedir. Yani bu metrik ölçümde de düşük bir tercih edilme oranı olduğu görülmektedir. Ancak 800 m'de olduğu gibi; 2017 haritasına dair sonuçlar incelendiğinde, 72383.00 değeri ile bisiklet mesafesinde de önemli bir sayısal artış olduğu görülmektedir. Aks rengi ise lacivertten maviye dönerek güçlenmiştir fakat 800 m'de olduğu gibi keskin bir dönüş olmamıştır. Ölçümü yapılan aksın uzunluğu ve bağlantıları arttıkça tercih edilirliliğinin de artması normaldir. “Bu aks özellikle yürüme yollarına bağlanan bir aks olduğu için 800 m'de kırmızı renge dönmüştür. Ancak gerek 800 m'de gerek 1200 m'de aksın değer kazandığı görülmektedir” (Ural, 2022).

Şekil 7. Moda Ayazma için 2000 m uzaklıkta yol seçim grafiği (Ural, 2022).

Art zamanlı olarak yapılan incelemenin ilk ayağı olan 1913-1914 Alman Mavileri haritalarının 2000 m analizinde aksın 6298.00 değerinde ve lacivert renkte olduğu görülmüştür. 2017 haritasında ise aks 124455.00 değerine yükselmiş, aks rengi ise maviye dönmüştür (Şekil 7). Bisiklet mesafesi ile benzer bir değişim gösteren araç kullanım tercih edilirlilik ölçümleri, mesafenin büyümesi ile elde edilen analizlerin sonuçlarını vermektedir. 1200 m mesafe ve 2000 m mesafe sonuçlarından sayısal değerin arttığı ancak renk dönüşümünde keskin bir değişim olmadığı görülmektedir. Bu durum Kadıköy'e artan talebi ve insan akışını gösterirken, incelemesi yapılan aksın Moda sahile inen son kırılım olması ve araç girişi olmaması sebebiyle yaya olarak daha fazla tercih edildiğini aktarmaktadır. Ayrıca incelenen aksın

bağlanmış olduğu Moda sahil hattı, Yoğurtçu Parkı'na uzanmakta ve yine yürüyüş için güzel bir hat çizmektedir. Analiz sonuçlarında araç için çok tercih edilmese de aksın değerinde çok önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış tabii ki çeşitli mekânsal stratejileri doğurmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme sonuçlarında da benzer bulgular ortaya çıkmış ve bölgesel yönetim stratejileri, demografik değişimler, sosyal ağlar vb. etkilerle ortaya çıkma oranı yüksek olan üçüncü mekânların mekân dizimi analiz sonuçlarıyla örtüşmüştür. Elde edilen bulgular geçmişe ayna tutarken geleceğin mekânsal planlamaları için de belli öngörüler doğurmaktadır. Nirengi noktası olan yapılar ya da giderek değerlenen akslar köklü bir tarihe sahip olan bölgelerde strateji odağı haline gelse de üstüne yüklenen anlamlardan sıyrılıp, kendi anlamlarını yaratmaktadır. Bu haliyle de Soja'nın birinci ve ikinci mekânlarına sığmayarak, üçüncü mekân tanımında anlam bulmaktadır.

3. SONUÇ

İstanbul Boğazı'nın doğu bölümünde kalan ve İstanbul'un en eski yerleşimlerinden biri olan Kadıköy ilçesi, tarih boyunca din, dil, ırk ve kültür çeşitliliği barındırmıştır. Örneğin 1860 yılında yapılan incelemelere göre ilçedeki Rum nüfus Türk nüfustan daha fazladır. Çeşitli yönetim stratejileri sonucu azalan Rum ve Hristiyan nüfus, bölgede ikamet ettikleri süre içerisinde kimlikleri gereği doğan ihtiyaçlara göre pek çok yapı inşa etmişlerdir. Azalan nüfusları ile birlikte inşa ettikleri bu yapılar atıl vaziyete gelmeye başlamıştır. Ancak mimari yapılar geçmişin izlerini geleceğe taşıdıkları ve kültürel miras niteliğinde oldukları için işlevsiz bir şekilde de olsa korunmuşlardır. Modernleşme süreci sebebiyle bu atıl yapıların mekân dizimi grafiklerinden de görüldüğü gibi bulundukları lokasyonların giderek değerlendirilmesi, diğer ilçelerden buraya gerek yerleşmek gerek sosyalleşmek için talep oluşması yerel yönetimin etkisiyle yapıların yeniden işlevlendirilmesi kararlarını teşvik etmiştir. Değişen demografik yapı yüzünden değişen işlevler ya da Moda Ayazma'da olduğu gibi aynı yapı bütünü içinde yaşatılan melezlikler, Soja'nın üçüncü mekân olarak

tariflediği, arada kalmış mekânların örnekleri olarak tekrar hayat bulmuşlardır.

Moda Ayazma'nın daha yoğunluklu bir Hristiyan nüfusa hizmet ederken olan etkisi; çeşitli toplumsal olaylarla azalan Hristiyan nüfus sonrası azalmıştır. Bugün ise dini mekân olarak hizmet vermeye devam ederken aynı zamanda ilgilenenlerin bildiği bir kültürel iz haline gelmiştir. İlave olarak üst kotunda bulunan yeme ve eğlence mekânı ile uyumsuz bir varoluş içindedir. Bu şekliyle yapı işlevinden daha fazla anlama sahip bir üçüncü mekân olarak tariflenebilmektedir.

Bulundukları lokasyonların artan değerleri, gözden çıkarılamayacak olan bu yapıları yeni yönetim stratejilerine göre biçimlendirmeyi gerektirmektedir. Ancak bu mekânlar fiziki varlıkları ve yeni işlevleri ile ne birinci mekân ne de ikinci mekân olarak tariflenmesi yeterli olmayan heterojen mekânlardır. Ancak tespiti zor bu mekânlar için nitel yöntemler ya da kullanıcılar ile yapılan görüşmeler kimi zaman yetersiz kalmaktadır. Üçüncü mekânların da heterotopyalarda olduğu gibi belli bulgular ile kanıtlanması, özne-mekân etkileşimine bilimsel olarak ayna tutacaktır. Bu sebeplerle tercih edilmiş olan mekân dizimi yöntemi, destekleyici bir haritalama yöntemi olarak örneklem yapılar üzerinden denenmiştir. Mekân dizimi ile yapı lokasyonlarının strateji merkezi olma potansiyelleri art zamanlı olarak incelenmiş ve bu sebeplerle doğacak olan üçüncü mekân olma ihtimalleri değerlendirilmiştir. Sosyolojik değişimlerle doğan üçüncü mekânların oluştuğu koşullar, DepthMapX programı ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucu çok kültürlü Kadıköy bölgesinin giderek artan değeri ve yapı akslarının artan değerleri tespit edilmiştir. Yeni bir imaj yaratma ideolojisi ile örneklem yapıların yeniden işlevlendirilmesi gereken yapılar olduğu ya da Moda Ayazma gibi bağlantısız bir işletmeyle ortak yapı kullanımı gerekliliklerinin doğduğu görülmüştür. Politik kararlar doğrultusunda azalan bir nüfusun kullandığı yapıların işlevsizleşmesi bir süre sonra ise sanat, kültür yapısı veya eğlence yapısı olarak değerlendirilmesi üçüncü mekânlardan beklenen melez etkiyi özneye yansıtmaktadır.

Mekân dizimi yöntemiyle öncelikle Kadıköy’de bulunan dört mahallenin (Caferağa, Hasanpaşa, Osmanağa, Rasimpaşa) global bütünleşme ölçümleri ve bağlantısallık ölçümleri, 1913-1914 ve 2017 yılları için ayrı ayrı yapılmış ve bu mahallelerinin artan potansiyelleri kanıtlanmıştır. Artan aks sayısı, bağlantısallığın yükselmesi, dört mahalleye ulaşan araç sayısının artışı ilçe bazında pek çok bilgi vermiştir. Moda Ayazma’nın bulunduğu aks için 800m, 1200m ve 2000m metrik ölçümleri tercih edilirlilik haritaları ile yapılmış ve bu aksın da değerinin büyük oranda arttığı görülmüştür. Bağlantılı yolların artması, sahil akslarının artması, az kırıklımlı aksların olması kullanıcının güven duygusunu arttırarak bu aksın özellikle yürüme yolu olarak tercih edilme oranının büyük farkla arttığını göstermiştir. Bu bulgular ışığında mekân dizimi yöntemi üçüncü mekânların doğuşuna ışık tutan çeşitli nicel bulguların edinilmesine yardımcı olmuştur. Sadece mekân dizimi yöntemi ile üçüncü mekân tespiti yapmak olanaksız olacaktır. Fakat destekleyici nicel bir yöntem olarak faydalı bulunmuş gerek tespitini sağlamasını yapmak gerek üçüncü mekân olarak tariflenebilecek farklı yapıların arayışında doğru yerlere bakmak açısından büyük katkısı olmuştur. Mekân dizimi yöntemi, genel ve belgesel tarama modeli, yarı yapılandırılmış görüşme bulguları eş sonuçlar vermiş ve mekân diziminin üçüncü mekânları doğru yorumlamaya ışık tutan sayısal bir yöntem olarak kullanılabileceği görülmüştür.

AÇIKLAMA

Çalışmanın tüm yazarları bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler. Bu çalışma, Doç. Dr. Esin SARIMAN ÖZEN danışmanlığında “İç Mekân Tasarımında Foucault Yöntemlerini Kullanarak Heterotopya Arayışında Yeniden İşlevlendirilen Yapılar: Kadıköy Bölgesi Örneği” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye).

KAYNAKLAR

- Armutçu, E. (2000, Şubat 01), “İçinde Kilise Olan Meyhane”, Hürriyet, [İçinde kilise olan meyhane - Son Dakika Flaş Haberler](https://www.hurriyet.com.tr/iceride-kilise-olan-meyhane-son-dakika-flas-haberler-31.03.2025) 31.03.2025.
- Borch, C. (2011). Niklas Luhmann. New York: Routledge.
- Fırıncioğulları, S. (2016). Sosyal Bilimler ve Hermeneutik Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, *Sosyoloji Dergisi*, 33, 37-48.
- Foucault, M. (2001). Kelimeler ve Şeyler. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gündoğdu, M. (2014). Mekân Dizimi Analiz Yöntemi ve Araştırma Konuları, *Art-Sanat*, 2, 251-74.
- Hillier, B., Hanson, J. (1984). The Social Logic Of Space. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, P. (2013). The Geographies of Heterotopia. *Geography Compass*, 7, 11, 790–803.
- Kaya, İ. (2013). Coğrafi Düşünce de Mekân Tartışmaları, *Posseible*, 4, 34–47. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7419832>
- Mimarizm. (2017, Mart 31). “Alman Mavileri Yeniden Yayınlandı”, Mimarizm Mimarlık ve Tasarım Yayın Platformu. <https://www.mimarizm.com/haberler/gundem/alman-mavileri-yeniden-yayimlandi-128119-31.03.2025>.
- Özbek, M. Ö. (2007). Fizik Mekân Kurgularının Sosyal İlişkiler Üzerinden Arnavutköy Yerleşimi Bütününde Mekân Dizimi (Space Syntax) Yöntemi İle İncelenmesi. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Soja, E. W. (1996). Thirdspace. New Jersey: Blackwell Publishers.
- Toprak, İ. (2018). Zamansallık ve Mekânsallık Bağlamında Heterotopyaların Sentaktik Ve Semantik İrdelenmesi. (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ural, A.G. (2022). İç Mekân Tasarımında Foucault Yöntemlerini Kullanarak Heterotopya Arayışında Yeniden İşlevlendirilen Yapılar: Kadıköy Bölgesi

Örneği. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

Ural, A.G. & Sarıman Özen, E. (2022). An analysis
of heterotopic space: Hasanpaşa Gazhane,
enlightening once again, A| Z Itu Journal of the
Faculty of Architecture 19 (2), 445-457.